

Formalizmus a fetišizmus v druhovej ochrane hmyzu

Eduard Jendek

V entomologickej verejnosti sa v súčasnosti odohráva diskusia o budúcnosti entomológie na Slovensku, vyplývajúca zo súčasného stavu legislatívy v ochrane prírody, ktorá sa priamo dotýka existencie hlavne amatérskej entomológie v zmysle legalizácie zberu, zbierok ale aj napríklad výchovy mladej generácie.

Tento príspevok je zameraný na problematiku ochrany hmyzu, ku ktorej sa ako dlhoročný entomológ trúfam vyjadriť. Myslím si však, že situácia je podobná v celej skupine bezstavovcov.

Súčasná legislatíva

Problematiku ochrany prírody a krajiny na Slovensku rieši v súčasnosti zákon NR SR č. 287/1994 (ďalej len zákon), podľa ktorého možno ochranu prírody rozdeliť na územnú a druhovú.

V časti **územnej ochrany** zavádza tento zákon 5 stupňov ochrany, so zvyšujúcim sa počtom obmedzení činností, na vykonávanie ktorých je nutný súhlas orgánu ochrany prírody. Piaty až druhý stupeň ako osobitná ochrana platí pre chránené územia a ochranné pásma, prvý najmiernejší platí ako všeobecná ochrana pre celé územie Slovenska.

Podľa § 5 odsek 5, všeobecnej ochrany rastlín a živočíchov: *“Zakazuje sa odchytať a usmrcovať živočíchy. Tento zákaz neplatí, ak hrozí bezprostredné ohrozenie života alebo zdravia človeka alebo poškodenie jeho majetku, alebo ak to ustanovujú osobitné predpisy.”* (zákony o poľovníctve, rybárstve, veterinárnej starostlivosti).

Tento zákaz platí aj pre prvý stupeň ochrany, to znamená na celom území Slovenska!

Problematika získavania povolení na zber v územiach s rôznym stupňom ochrany ako aj na zber jednotlivých (chránených – nechránených) druhov bola podrobne rozobraná v článku PROFANT (2001). Autor dochádza k záveru, že z dikcie zákona vyplýva, že paradoxne najzložitejšie je získanie povolenia na zber nechránených druhov hmyzu na osobitne nechránenom území!

V časti **druhová ochrana** sa pod druhovou ochranou rozumie osobitná ochrana tých druhov, ktorých zoznam a stupeň ohrozenia ustanoví ministerstvo osobitne záväzným právnym predpisom. V tomto prípade sa jedná o vyhlášku MŽP SR č. 93/1999 (ďalej len vyhláška). Za chránené druhy sa považujú aj druhy chránené medzinárodnými dohovormi, ktorými je Slovenská republika viazaná (Washingtonský, Bernský a Bonský dohovor).

Na záver ešte perlička: Podľa § 7 vyhlášky existuje povinnosť evidencie chránených živočíchov, čo v prípade hmyzu (aj uhynutého!) podľa odseku 5 znamená povinnosť viesť „knihu chovu a držby chráneného druhu“ pre každý jednotlivý kus. Táto povinnosť platí pre jednotlivcov aj vedecké pracoviská!!! Výpočet položiek, ktoré treba evidovať zaberajú vo vyhláške pol strany! Len pre ilustráciu: deň nadobudnutia, predaja, darovania, výmeny alebo zapožičania, adresa nového držiteľa, údaje o pôvode. Prílohou sú doklady preukazujúce spôsob získania. A aby toho nebolo dosť, treba knihu chovu a držby každoročne predložiť okresnému úradu na overenie. Bol by som strašne zvedavý koľko subjektov vrátane vedeckých pracovísk a vysokých škôl už takúto „knihu“ predložilo. Ak aj nebodaj áno, tak by som rád videl, ako sa príslušná zodpovedná osoba tvárila.

Chránený druh

V zákone je chránený druh definovaný iba nepriamo a veľmi voľne ako *ohrozený, zriedkavý, vzácny alebo inak významný druh*. Tieto sa podľa stupňa ohrozenia delia na ohrozené, veľmi ohrozené a kriticky ohrozené.

Ohrozený druh je možné predstaviť si napríklad ako druh, ktorého populácia v určitom časovo významnom intervale trvalo a významne klesá v prevažujúcej časti areálu. **Zriedkavosť a vzácnosť** sú pojmy vyjadrujúce v rôznej miere nízku početnosť. Táto kategória je veľmi subjektívna a nejednoznačná, pretože vo veľkej miere odráža stupeň (ne)poznania daného druhu, konkrétne jeho bionómie (živná rastlina, doba výskytu, skrytý spôsob života) ako aj jeho prirodzeného rozšírenia (okraj areálu). Pojem **inak významný druh** má pravdepodobne zahrnúť napríklad endemity a relikty, ktoré nemusia spadať do predchádzajúcich kategórií.

Tak a teraz keď zhruba poznáme kritéria, poďme sa pozrieť na prax v druhovej ochrane hmyzu, konkrétne chrobákov. Najznámejšie tri chránené druhy asi predstavujú *Cerambyx cerdo* LINNAEUS, *Lucanus cervus* LINNAEUS a *Rosalia alpina* LINNAEUS, ktoré sú zaradené v kategórii ohrozených druhov. Tieto druhy sú pritom bežné na rozsiahlych územiach Slovenska a to na všetkých lokalitách spĺňajúcich ich ekologické nároky. Prvé dva druhy v teplých dúbavách, tretí v podhorských až horských bučinách. Nie sú to endemity ani relikty a celkový areál ich rozšírenia je obrovský. Ich početnosť na vhodných lokalitách neklesá a to, že týchto lokalít vskutku ubúda nevyrieši druhová ale územná ochrana! Čo teda tieto druhy spája tak, že im bol pridelený status chránených druhov? Nenapadá mi naozaj nič iné ako ich veľkosť, krása a relatívna známosť. A to sa mi zdá málo. Poviem to aj inak, ak sú chránené tieto druhy, prečo sa za chránené nevyhlásia aj stovky iných, rovnako alebo viac ohrozených druhov, veď z určitého uhla pohľadu možno celú entomofaunu oprávnené považovať za ohrozenú!

Tento formalizmus druhovej ochrany a fetišizmus niektorých chránených druhov si dovoľm rozobrať aj na skupine krasoňov (Buprestidae), ktorou sa dlhodobo zaoberám. Väčšina veľkých a pekných druhov z rodu *Dicerca* ESCHSCHOLTZ bolo vyhlásených za kriticky ohrozené, pričom ide o bežné, avšak relatívne skryto žijúce druhy s veľmi krátkou dobou maxima výskytu dospelcov. Bez znalosti ich bionómie je však ich nález naozaj vzácnosťou. Prekrásne sfarbená *Anthaxia candens* PANZER, ktorej larva sa v teplejších oblastiach vyvíja hromadne v čerešňových sadoch ako aj stromoradiach pri cestách, je zaradená do kategórie veľmi ohrozených. Na druhej strane naozaj vzácne brestové monofágy ako *Anthaxia tuerki* GANGLBAUER a *Anthaxia hackeri* FRIVALDSZKY, ktoré by si snád najviac zaslúžili status chránených druhov, chránené nie sú. To isté sa týka nedávno (1991) z územia Slovenska opísaných nových druhov *Agrilus kubani* BÍLÝ a *A. viscivorus* BÍLÝ.

Pýtal som sa viacerých profesionálnych ochranárov na logiku týchto paradoxov, odpoveďou mi bolo zvyčajne iba pokrčenie plecami. Dvakrát ma však odpoveď zaujala. Veľmi jednoducho povedané: Odôvodnenie návrhu pre vyhlásenie územia za chránené musí byť podložené aj zoznamom druhov, z hľadiska ktorých treba dané územie chrániť a to sa v úradnicko-byrokraticko-amatérskej mašinérii najrukolapnejšie robí na základe výrazných, pekných a dobre známych „chránených druhov“. „Klenot našej prírody“ - roháča predsa pozná aj úradník na ministerstve! Tu niekde asi vzniká tlak na chránené druhy za každú cenu. Problém vidím aj v mechanizme navrhovania chránených druhov, keďže zoznam chránených druhov bol podľa mojich informácií navrhnutý bez konzultácie s uznávanými odborníkmi na jednotlivé skupiny.

Výnimočnosť hmyzu

Prečo by vlastne mala druhová ochranu hmyzu podliehať iným kritériám ako ochrana napríklad stavovcov? Vyplýva to hlavne z obrovskej druhovej rozmanitosti a vysokej populačnej hustoty hmyzu. Na svete je známych viac ako milión druhov pričom počet pre vedu stále neznámych druhov sa odhaduje na násobky tohto čísla. Aj v najlepšie prebádaných oblastiach Európy a Amerike sa každoročne objavujú desiatky až stovky nových druhov a to aj zo zberateľsky atraktívnych skupín. Počet druhov hmyzu na Slovensku sa odhaduje na vyše 30 tisíc. Populačná hustota každého druhu je pritom neporovnateľne vyššia ako u stavovcov a už v lokálnych populáciách často dosahuje milióny jedincov. Poznanie tejto obrovskej skupiny tvoriacej asi 4/5 živočíšnej ríše je pritom stále v začiatkoch, a na rozdiel napríklad od vtákov alebo plazov, u väčšiny druhov hmyzu nevieme takmer nič o ich larválnych štádiách, živných rastlinách, dobe výskytu, rozšírení, spôsobe rozmnožovania, hospodárskom význame a podobne.

Ochrana hmyzu a zberateľstvo

V súčasnosti je bez povolenia zakázané odchytať a usmrcovať hmyz na celom území Slovenska (viď časť súčasná legislatíva). Vzaté ad absurdum, zákon sa porušuje aj pri každej jazde automobilom, keď nám za prednou maskou uviaznu tisíce telíčok hmyzu, zabitého našim pričinením. A to nehovorím napríklad o večernom osvetlení, ktoré slúži ako dokonalá svetelná pasca, schopná za sezónu nachytať milióny a v celoslovenskom merítku miliardy kusov hmyzu. Ale teraz vážne, každý asi bude súhlasiť s tým, že druhovú biodiverzitu najviac ovplyvňujú vplyvy súvisiace s premnožením jedného druhu – človeka a jeho hospodárskej činnosti (celkové znečisťovanie, výstavba budov, komunikácii, priehrad, ťažba, meliorácie, atď.). Tento deštruktívny tlak však nevyrieši žiadna druhová ochrana. Koho sa teda druhová ochrana hmyzu najviac dotýka? Sú to jednotlivci ale hlavne jedna špeciálna komunita – entomológovia. Aký majú tieto dve skupiny vplyv na druhovú biodiverzitu lokálnych populácií? Jednotlivci zaručene žiadne, ich “negatívne pôsobenie” je obmedzené približne tak na z neznalosti vyplývajúce zašľapnutie chráneného druhu z rodu *Carabus* pobiehajúceho po lesnej cestičke. Zo skutočne ohrozenými druhmi hmyzu sa bežný človek za celý život zvyčajne ani nestretne.

Iná vec sú entomológovia. Sú to ľudia, ktorí hmyz poznajú, cielene a dlhodobo ho zbierajú, často na obmedzenom území a to aj vrátane druhov tzv. chránených (priznajme to). Otázka znie: Je možné individuálnym zberom negatívne ovplyvniť lokálne populácie určitého druhu hmyzu? A myslím si, že táto otázka je principiálna, pričom názory na ňu sa rôznia. Každému zainteresovanému asi napadne príklad jasoňa červenoookého (*Parnassius appollo* (LINNÉ)), ktorý vymizol z viacerých lokalít, na ktorých sa pôvodne vyskytoval. Tento nápadný motýľ, ktorého húsenica sa vyvíja na rozchodníku (*Sedum*), sa lokálne vyskytuje na vápencových svahoch vo vyššej nadmorskej výške. Viacerí prisudzujú jeho vymiznutie na niektorých lokalitách nadmernému zberu entomológov, ja sa prikláňam k názoru, že ide o prirodzenú sukcesiu, prejavujúcu sa zarastaním biotopu a tým aj vymiznutiu jeho svetlomilnej živnej rastliny. Tento názor podporuje aj fakt, že jasoň sa často objavuje na nových lokalitách, ktoré vznikajú po požiaroch, veterných kalamitách a výruboch, kde sa rozchodníku darí. Dobrý príklad životaschopnosti druhu je známy u fúzača *Phytoecia argus* (FRÖLICH), ktorého larva žije na *Seseli*. Na jednej všeobecne známej, malej lokalite pri Štúrove sa po desaťročia na jar schádzajú entomológovia aby si tohto chrobáčka chytili. Na početnosti tohto druhu to nie je nijak vidieť, stále je “rovnako vzácny”. Len dúfam, že raz nepríde traktor a túto lokalitu celkom legálne nezorie, čím sa dilemma zbierať – nezberať raz navždy vyrieši.

V týchto dvoch príkladoch som naschvál spomenul dva relatívne lokálne druhy. Ohrozenie našich “klenotov” ako sú *Cerambyx cerdo*, *Lucanus cervus* a *Rosalia alpina* individuálnym

zberom pri ich populačnej hustote vôbec neprichádza do úvahy. Napríklad *Rosalia alpina* je každoročne decimovaná vo veľkom a bez zrejmych následkov ťažbou bukového dreva, ktoré je odvážané z lesa plné nakladených vajíčok. Tak mi napadlo, ako by si asi zgustli napríklad členovia stráže prírody, keby niekoho prichytili pri zbere rozálií, no ak by to bol ešte k tomu Čech, tak to by už bola bomba nielen pre noviny ale aj pre Markízu! Nikto sa už tak nevzrušuje nad státisícami necieľových a často chránených organizmov, ktoré celkom legálne zhnijú vo feromónových lapačoch proti kôrovcom a to zvyčajne bez roztriedenia, determinácie a evidencie. Kam sa na ich efektivitu hrabú všetci entomológovia Slovenska.

Hmyz sa v prírode nachádza väčšinou vo veľmi početných populáciách a na rozsiahlom území, žije skryto, vývin trvá často niekoľko rokov, výskyt dospelcov, ktoré sú najčastejšie cieľom odchyty trvá veľmi krátko v porovnaní s celkovou dobou vývinu, odchytené jedince sú často po párení alebo vykladené a podobne. Toto všetko sú faktory, ktoré spôsobujú dostatočnú odolnosť proti individuálnemu zberu, ale zaručene nie proti globálnejším zásahom ako je rozoranie, výrub, výpal, výstavba, zaplavenie alebo vysušenie. Týmto smerom by sa asi mala zamerať všeobecná ochrana prírody.

V predchádzajúcich riadkoch som chcel vyjadriť moje najúprimnejšie presvedčenie, že zberateľstvo druhovú biodiverzitu hmyzu nijako neohrozuje a neexistuje žiaden rozumný dôvod aby sa mimo chránených území obmedzovalo zákazmi. Samozrejme nič neplatí absolútne, malé promile druhov sa naozaj vyskytuje na veľmi ohraničenom území (jaskyňa) a v malej populácii. Ochrana týchto druhov sa však má riešiť, alebo sa už dávno rieši územnou ochranou.

Prečo vlastne toľko rečí?

Tento článok vznikol ako spoločenská objednávka na krízu v entomológii, ktorá vznikla prijatím súčasného zákona o ochrane prírody. Každý z nás nejako začína a aj budúci entomológ začína budovaním vlastnej zbierky. Dnes si neviem predstaviť vybavovanie povolenia zberu (aj mimo chránených území a bez chránených druhov) pre takéhoto začínajúceho človečika, ktorý navyše o nejakom zákone nemusí mať ani tušenia. Ako získa povolenie, keď ešte nič nevie?

Na entomológii je krásne to, že ako jedna z mála vedeckých disciplín bez nutnosti drahého prístrojového vybavenia dáva možnosť realizácie aj amatérom, dokonca trúfam si povedať, že amatéri odvodili v niektorých disciplínach ďaleko najväčší kus práce (bionómia, faunistika, zoogeografia, taxonómia). Väčšina faunistických a bionomických údajov z územia Slovenska pochádza z výskumu amatérskych entomológov a priznajme to v prevažnej miere z Českej republiky. Bez práce amatérov by sme vôbec netušili o prítomnosti mnohých druhov hmyzu na našom území, o ich lokalitách, živných rastlinách a dobe výskytu mnohých druhov. To sa týka aj horeuvedených príkladov *Parnassius* a *Phytoecia* a mnohých iných druhov, ktoré teraz tak hrdo chránime. Títo ľudia to robili a robia z nadšenia a z lásky k prírode, na vlastné náklady a vo svojom voľnom čase. Toľko kritizované súkromné zbierky po smrti majiteľov aj tak v drvivej väčšine končia tam kde majú, tj. v múzeách kde sa stávajú súčasťou základného zbierkového fondu a kultúrneho bohatstva.

Pri obrovskej rozmanitosti hmyzu tu stále bude čo skúmať, čo dvojnásobne platí hlavne pri súčasnej finančnej a personálnej mizérii, postihujúcej bez rozdielu všetky vedecké inštitúcie.

Súčasný zákon v zmysle druhovej a celoplošnej ochrany hmyzu, nie je dobrý a treba ho zmeniť. Najviac obmedzuje až kriminalizuje amatérskych entomológov, hoci zložitou vybavovaním povolení a vedením nezmyselnej evidencie sa bytostne sa dotýka rovnako aj práce profesionálov. Tento zákon, každodenne nevedomky porušovaný širokou verejnosťou

sa stal brzdou rozvoja slovenskej entomológie, škodí právnemu povedomiu ale hlavne sa míňa účinkom.

Eko ďalej?

Na tomto mieste mám chuť zakričať: Zrušme druhovú ochranu hmyzu v prospech posilnenia územnej ochrany, ktorej význam vie každý súdny človek doceniť. Som si však vedomý, že táto cesta je asi zarúbaná. Slovensko je viazané medzinárodnými dohovormi a chce navyše vstúpiť do Európskej Únie.

Ak je cieľom druhej ochrany naozaj ochrana určitým spôsobom ohrozeného organizmu, snažme sa výber chránených druhov zrealizovať a zaradiť na zoznamy len tie druhy, ktoré to naozaj potrebujú. Zbavme sa formalizmu a fetišizmu, inak nikdy nedosiahneme všeobecné dodržiavanie a vážnosť zákona! Zrealizovanie výberu dosiahneme len presným definovaním kritérií, za ktorých sa druh môže na zoznam dostať, čím sa vyhneme subjektívnosti vyplývajúcej z tradície a zotrvačnosti (napríklad roháč), neznalosti (viď príklad *Anthaxia*) alebo nedajbože z estetického cítenia (*Rosalia*). Samozrejme že by sa nemalo zabudnúť ani na krásne alebo inak význačné druhy (napr. bioindikátory), ale vyčleňme pre ne samostatnú kolonku, prečo ich hneď vyhlasovať za chránené. Filozofia zákona by mala viesť k výchove ľudí k ochrane prírody ako takej a života zvlášť, tak ako to cituje § 5 odsek 1. Odsek 5 toho istého paragrafu treba vypustiť, pretože sa v praxi nedá dodržiavať. Vytvoríme databázu odborníkov na jednotlivé skupiny (to je výzva pre Slovenskú entomologickú spoločnosť), ktorí ako jediní budú oprávnení vyjadrovať sa k problematike navrhovania konkrétnych chránených druhov na základe jasných kritérií. Keďže problematika druhej ochrany je dynamická, stanovme interval obnovovania zoznamu chránených druhov, v zmysle prijímania nových alebo vypustenia starých druhov, u ktorých nastal alebo skončil dôvod ich ochrany. Vypustíme nezmyselný § 7 vyhlášky o povinnosti evidencie chránených druhov v prípade hmyzu alebo bezstavovcov a spojme radšej vydávanie povolení pre zber s informačnou povinnosťou o výsledkoch zberu pre príslušný orgán ochrany prírody. A na záver, rozvíjajme územnú ochranu na úkor druhej.

Odkazy

GLVÁČ, M., 2000: Legislatíva versus entomológia. *Rosalia* (Nitra), 15: 189-202.

GLVÁČ, M., MAJZLAN, O., 2000: Výnimky upravujú právny vzťah štátnej správy ochrany prírody a krajiny a jednotlivca. *Rosalia* (Nitra), 15: 235-240.

PROFANT, J., 2001: [Bez názvu]. *Aktuálne informácie Slovenskej entomologickej spoločnosti pri SAV*, 2: 1-4 [strany nečíslované].

VYHLÁŠKA MŽP SR č. 93/1999 o chránených rastlinách a chránených živočíchoch a o spoločenskom ohodnocovaní chránených rastlín, chránených živočíchoch a drevín.

ZÁKON NR SR č. 287/1994 Z. z. o ochrane prírody a krajiny.